

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΑΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΜΑΡΕΙΣΤΩΝ

(Ἐκθεσις τῶν ἀπόψεων μετὰ κριτικῆς)

Υ Π Ο

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Π. ΣΤΟΓΙΑΝΝΟΥ

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ. — ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ

1. Ἡ καταγωγή τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι σχετικῶς νέον πρόβλημα¹. Ἡ ἀντιμετώπισίς του ὑπὸ τὸ πρῖσμα τοῦ ὀρθολογισμοῦ ὑπὸ τῶν Διαφωτιστῶν σημειοῖ, κυρίως εἰπεῖν, τὴν ἀφετηρίαν τῆς κριτικῆς, καὶ ἐνίοτε ὑπερκριτικῆς ἐρεύνης, ἡ ὁποία διαρρηγνύουσα τὸν αἰωνόβιον δεσμὸν Θεολογίας καὶ κατὰ κόσμον σοφίας ὀδηγεῖ εἰς τὴν διερεύνησιν τοῦ προβλήματος βάσει τῆς ἀνθρωπίνης καὶ μόνον λογικῆς. Οὐδὲν φυσικώτερον τούτου ἀφ' ἧς ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀρξάμενης κατὰ τὴν Διαφώτισιν νέας ἐποχῆς, ἀνατρέπων παλαιὰς ἀντιλήψεις καὶ σχέσεις ἀναφορᾶς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν κόσμον, θεωρεῖ τὸν μὲν κόσμον ὡς πεδίου δράσεως καθαρῶς ἐνδοκοσμίων δυνάμεων, τὸν δὲ ἄνθρωπον ὡς ἀποτελοῦντα τὸ κέντρον τοῦ κόσμου καὶ ὡς ὄντα τὸ γενεσιουργὸν αἷτιον τῆς ἱστορίας ἐν γένει. Εὐρισκόμεθα κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν, ἡ ὁποία εἰσέτι ἐξελίσσεται, πρὸ τῆς πάλης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ παρελθόν του, πρὸ τῆς ἀγωνιῶδους προσπαθείας νὰ καθορίσῃ τί εἶναι ὁ ἴδιος καὶ πῶς συνδέεται πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὴν ἱστορίαν. Ἡ ἀρχὴ αὐτῆς τῆς πάλης εἶναι σαφῶς ἀρνητικὴ κατὰ τὴν μορφήν ἀποτίναξις παντὸς δεσμοῦ κατὰ τὴν ἔρευναν ἢ παντὸς δυναμένου νὰ χαρακτηρισθῇ οὕτως, πάσης δυνάμεως ἀντικειμένης εἰς τὴν προϊούσαν ἀνάπτυξιν ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου μιᾶς νέας αὐτοσυνειδήσεως. Δὲν εἶναι περιεργον, λοιπόν, ὅτι ἡ νέα αὕτη ἐξόρμησις στρέφεται πρῶτον κατὰ τῶν παραδοσιακῶν στοιχείων καὶ ἰδίᾳ κατὰ τοῦ κατ' ἐξοχὴν ἐκπροσώπου αὐτῶν, τῆς Ἐκκλησίας. Εἶναι, ἄλλωστε,

1. Οὐσιαστικῶς τὸ πρόβλημα εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ τῆς ἱστορικῆς ὑπάρξεως τοῦ Ἰησοῦ, ἡ ἀρνήσις τῆς ὁποίας καὶ δημιουργεῖ θέμα ἐξηγήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ διάφορον ἀπὸ τὸν παραδεδομένον τρόπον. Κατὰ ταῦτα πατὴρ τῆς σχετικῆς κριτικῆς ἐρεύνης εἶναι ὁ περιώνυμος Reimarus. Βλ. σχετικῶς A. S c h w e i t z e r, *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung*, 6η ἐκδ., Tübingen 1951, ἐνθα περιέχονται αἱ πλεῖστοι τῶν ἀπόψεων, τὰς ὁποίας ἀναφέρομεν ἀνωτέρω. Πολύτιμα στοιχεῖα πρὸς ἐνημέρωσιν περιέχει καὶ τὸ ἔργον τοῦ W. G. K ü m m e l, *Das Neue Testament, Geschichte der Erforschung Seiner Probleme*, München 1958.

ἀληθές, ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ πολλῶν αἰώνων εἶχε παύσει νὰ δημιουργῇ νέα προβλήματα. Μετὰ τὴν περιφανῆ νίκην της καὶ τὴν ἐπιβολὴν της ὡς ἐπισήμου θρησκείας εἶχε περιορισθῆ ἀρχικῶς εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ μεγαλεπήβολου οἰκοδομήματος, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν Δ. Εὐρώπην κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν μετὰ τὴν κατασίγασιν τῆς πνευματικῆς ἀναταραχῆς, ἡ ὁποία προέκυψεν ἀπὸ τὴν Μεταρρύθμισιν, εἰς τὰ λιμνάζοντα ὕδατα ἐνὸς σχολαστικισμοῦ, μὴ ἔχοντος ζῶσαν σχέσιν πρὸς τὴν σύγχρονον ἱστορικὴν πραγματικότητα καὶ εἰς τὴν θερμὴν ὑποστήριξιν τῶν κρατούντων ἐν τῇ πολιτικῇ ζωῇ, τὰ ὁποῖα πολὺ ἀπεῖχον ἀπὸ τῆς εὐκταίας τελειότητος.

Ἡ πίστις εἰς τὸν ἀνθρωποκεντρικὸν χαρακτῆρα τοῦ κόσμου ἐνισχυθεῖσα διὰ τῆς μελέτης τῶν κλασσικῶν κειμένων καὶ ἡ κριτικὴ διάθεσις ἔναντι τῆς παραδόσεως ἐν γένει εὔρον μίαν τῶν τελειότερων ἐκφράσεών των εἰς τὴν κριτικὴν τῆς παραδεδομένης περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπόψεως, ἡ ὁποία δὲν ἐστερεῖτο καὶ πρακτικοῦ ἐνδιαφέροντος. Πολεμῶν δηλ. ὁ Διαφωτισμὸς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἐστρέφετο κατὰ κύριον λόγον κατὰ τῆς συγχρόνου αὐτῷ Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν, δικαίως ἢ μὴ δὲν ἐνδιαφέρει, ἐθεώρει ὡς στυλοβάτην τοῦ ὅλου ἀπηρχαιωμένου κοινωνικοπολιτικοῦ οἰκοδομήματος. Κατὰ τὴν πολεμικὴν, βεβαίως, δανείζεται τις συνήθως πολλὰ ἐκ τοῦ πολεμουμένου. Τοῦτο συνέβη καὶ ἐν τῇ ἀνωτέρω πάλῃ· οἱ πολέμιοι τῆς παραδόσεως οὐδέποτε ἔπαυσαν εὐρίσκοντες καὶ θετικὰ στοιχεῖα ἐν τῷ ἀρχεγόνῳ Χριστιανισμῷ. Αὐτὰ ὅμως δὲν ἀνήκουν πλέον εἰς τὴν Ἐκκλησίαν ἀλλ' εἰς τὴν νέαν θεότητα, τὸν παντοκράτορα ἀνθρώπον.

Ἡ πάλη αὕτη τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τῶν παραδεδομένων σχέσεών του πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὴν ἱστορίαν, θεολογικῶς εἰπεῖν ἢ κατὰ τοῦ Θεοῦ ὡς Δημιουργοῦ καὶ κυβερνήτου τοῦ κόσμου ἐπανάστασις ἢ ὕβρις, ἀποσκοπεῖ βασικῶς εἰς τὴν ἐκπαραθύρωσιν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἐγκατάστασιν εἰς τὴν θέσιν του τοῦ νέου εἰδώλου, τοῦ ἀνθρώπου. Τοῦτο ἐγένετο παλαιότερον συγκεκαλυμμένως, ὡς δεικνύει ἡ ἔρευνα περὶ τὴν καταγωγὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Σήμερον εὐρίσκει σαφεστέρας διατυπώσεις, ὡς εἰς τὸ κάτωθι ποίημα, γραφὴν ἅμα τῇ ἐξόδῳ τῶν πρώτων ἀνθρώπων εἰς τὸ διάστημα.

«Ὡρα 10 καὶ 55' πάνω σ' ὅλη τὴ γῆ. Ἡ ἀναμονὴ φάρδαινε τὸ χρόνο. Πριόνιζε τίς ἀνθρώπινες μικρότητες ἢ λαχανιασμένη ἀνάσα τοῦ κόσμου. Ἡ πορεία τοῦ διαστημόπλοιου τρίζοντας ἀνοιξε. Μὰ εἶδαμε τότε ξαφνιασμένοι νὰ κατεβαίνει ἕνας πανάρχαιος γέρος μὲ μεγάλα γένια-σύγνεφα κι' ἕνα γαλάζιο φαρδὺ μανδύα ἀπὸ οὐρανό, ἕναν οὐρανὸ φαγωμένο ἀπὸ τὸ σκῶρο τῶν ἄστρων καὶ τ' ἀπελπισμένα βλέμματα τῶν φτωχῶν κλπ.»².

2. Ποίημα τοῦ γνωστοῦ ἀριστεροῦ ποιητοῦ Γ. Ρίτσου.

2. Κατὰ παρόμοιον τρόπον καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Hegel ἐμφανίζεται σαφῶς ἡ προσπάθεια νὰ παραμερισθῇ ὁ Θεός, εἰς τὴν θέσιν τοῦ ὁποίου εἰσέρχεται ὡς δημιουργὸς τῆς ἱστορίας τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα³. Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι πεδῖον δράσεως τοῦ Θεοῦ καὶ πάλης τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τῶν δαιμονικῶν δυνάμεων, ἀλλὰ καθίσταται ὁ τόπος τῆς ἀποκαλύψεως καὶ δημιουργικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Καλυπτομένη ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας ἡ ἀνθρωποκεντρικὴ μεταφυσικὴ τοῦ Hegel ἀποτελεῖ τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τοῦ Θεοῦ, θέτει αὐτὸν ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ κόσμου καὶ χρησιμοποιεῖ μόνον τὸ ὄνομά του διὰ νὰ δώσῃ κατὰ τρόπον ἀριστοτεχνικὸν τὴν οὐσίαν τοῦ εἰδώλου τῆς νέας πίστεως· τὴν συλλογικὴν ὑπόστασιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἐπιτευγμάτων του. Δὲν εἶναι περίεργον, λοιπόν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς δὲν εἶναι πλέον ἰδρυτὴς νέας θρησκείας, ἀλλὰ μόνον μία ἐκ τῶν μορφῶν ἐκδηλώσεως τοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀποκαλυπτομένου ἀνθρώπινου πνεύματος.

Ἐν εἰσέτι βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην ἐπιτελεῖ ὁ ἐκ τῶν μαθητῶν τοῦ Hegel καὶ ἡγέτης τῆς ἀριστερᾶς πτέρυγος τῶν ἐγγελιανῶν ὑφηγητῆς τῆς Θεολογίας ἐν Βόννη καὶ φίλος τῶν Marx καὶ Engels κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη B. Bauer⁴. Ὁ Ἰησοῦς δι' αὐτὸν δὲν εἶναι πλέον ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς γενέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ νέα θρησκεία εἶναι εἰς μόνον σταθμὸς εἰς τὴν σταδιακῶς καὶ κατὰ τὸ σχῆμα «θέσις-ἀντίθεσις-σύνθεσις» χωροῦσαν αὐτοαποκάλυψιν τοῦ ἀπολύτου (συλλογικοῦ-ἀνθρώπινου) πνεύματος καὶ δὲν ὑπάρχει πλέον ἀποχρῶν λόγος νὰ ἀποδοθῇ ἡ ἀρχὴ του εἰς τὴν ἐμφάνισιν καὶ διδασχὴν ἐνὸς συγκεκριμένου ἱστορικοῦ προσώπου. Τὰ πράγματα ἐξοικονομοῦνται καλλιτέρον, ἂν τὴν μὲν ἀρχὴν ἀποδώσῃ τις εἰς τὸν συλλογικὸν ἄνθρωπον, τὸν δὲ Χριστιανισμὸν ἴδῃ ὡς κρίνον εἰς τὴν ἀλυσίδα μακραιῶνων ἐξελίξεων, καὶ δὴ ὅχι ἐν ἰουδαϊκῷ περιβάλλοντι, ἀλλ' ἐν τῷ χώρῳ τῆς συνθέσεως τοῦ ἰουδαϊκοῦ μονοθεϊσμοῦ μὲ τὴν ἑλληνιστικὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν. Οὕτως ἡ ἰδεαλιστικὴ κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐπανάστασις λαμβάνει μίαν τῶν τελειότερων μορφῶν τῆς.

3. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τῆς κριτικῆς παρεμβάλλονται χρονικῶς ἀποφασιστικαὶ ἐξελίξεις εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον. Αἱ ἐπαναστάσεις τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ ἡ οὕτω συντελεσθεῖσα εὐρεῖα διάδοσις τῶν ἰδεῶν τῶν γάλλων οὐτοπιστῶν σοσιαλιστῶν ἀφ' ἐνὸς καὶ αἰ μελέται ἐπὶ τῆς σπουδαιότητος καὶ τῆς σημασίας τοῦ παράγοντος τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς διὰ τὴν καθ' ὅλου ἀνθρω-

3. Βλ. K. B a r t h, Die Protestantische Theologie im 19. Jahrhundert. Ihre Vorgeschichte und ihre Geschichte, 3η ἐκδ., Zürich 1960.

4. Περὶ τοῦ B. B a u e r, βλ. Schweitzer, μνημ. ἔργ., σελ. 141-161. Τὸ κυριώτερον σχετικὸν πρὸς τὴν καταγωγὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔργον του εἶναι τὸ Christus und die Cäsaren. Der Ursprung des Christentums aus dem Römischen Griechentum, Berlin 1877. Βλ. σχετικῶς καὶ τὴν μονογραφίαν τοῦ M. K e g e l, Bruno Bauer und seine Theorie über die Entstehung des Christentums, Leipzig 1908.

πίνην ιστορίαν ἀφ' ἑτέρου, αἱ ὁποῖαι προῆλθον ἐκ τοῦ μερκαντιλισμοῦ, μετέφερον τὸ κέντρον τῆς περὶ τὴν ιστορίαν ἐνασχολήσεως ἀπὸ τοῦ καθαρῶς μεταφυσικοῦ-θεωρητικοῦ πεδίου εἰς τὴν καθ' ἡμέραν πρᾶξιν καὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Ἡ σύνθεσις πάντων τῶν ἀνωτέρω, ἤτοι τῆς γερμανικῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας, τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ γαλλικοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ διευπλώθη εἰς τὴν κομμουνιστικὴν ἰδεολογίαν τῶν γνωστῶν γερμανῶν φιλοσόφων καὶ πολιτικῶν Marx καὶ Engels⁵. Τὸ κοινωνικὸν στοιχεῖον εἶναι, ὡς εἴπομεν, τὸ ἐπικρατοῦν καθ' ὅλην τὴν ἐποχὴν αὐτὴν, τοῦτο δ' ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς πατέρας τοῦ κομμουνισμοῦ. Ἀποτελεῖ ὅμως καθιερωμένον ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἐγγέλου δόγμα, ὅχι στατικῶς καὶ αἰωνίως, ἀλλὰ δυναμικῶς, ἤτοι ἐξελισσομένη ἐν τῇ ιστορίᾳ, ἀφοῦ ὁ κόσμος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀναγεννωμένης Φυσικῆς θεωρεῖται ὡς συνεχῆς γίγνεσθαι. Ἡ ἱστορία παραμένει ὁ τύπος τῆς αὐτοαποκαλύψεως τοῦ ἀνθρώπου ἢ καλλίτερον τῆς αὐτολυτρώσεώς του, διότι τώρα τὸ βᾶρος πίπτει εἰς τὴν πρᾶξιν. Τοῦτο φαίνεται σαφῶς εἰς τὸ διάγραμμα τῆς ἱστορίας, τὸ ὁποῖον δίδουν οἱ θεμελιωταὶ τοῦ μαρξισμοῦ μὲ τὴν συνεχῶς ἐξελισσομένην πρὸς τὸ τέλος τῆς ἀταξικῆς-ιδεώδους κοινωνίας ἀνθρωπίνην ἱστορίαν.

Εἰς τὴν ἐξελικτικὴν ταύτην πορείαν ὁ Χριστιανισμὸς παραμένει καὶ πάλιν ἐν στάδιον, σπουδαῖον μὲν ἀλλὰ παροδικόν. Ὁ ἴδιος ὁ Engels ἀσχολεῖται μὲ τὰς ἀρχὰς τῆς νέας θρησκείας, διὰ τὴν διαπιστώσιν εἰς τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν βῆμα πρὸς τὰ πρόσω ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὅλην ἱστορίαν, ἀλλὰ βῆμα ἀπρηχαιωμένον λόγῳ αὐτῆς ταύτης τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως. Δὲν προσφέρει, βεβαίως, οὐδὲν εἰς τὴν ἔρευναν ὁ Engels διὰ τῶν τριῶν περὶ τῆς γενέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ μικρῶν μελετῶν του⁶, θέτει ὅμως σαφῶς τὰ ὅρια, ἐντὸς τῶν ὁποίων θὰ κινηθῇ μετὰ ταῦτα ἡ σχετικὴ φιλολογία τῶν ὁπαδῶν του· ὁ Χριστιανι-

5. Περὶ τοῦ κομμουνισμοῦ, βλ. τὸ ἔργον τοῦ G. Wetter, *Der Dialektische Materialismus*, 5η ἐκδ., Wien/Freiburg 1960, ὅπου παρατίθενται αἱ ἐπίσημοι ἀπόψεις τῶν κομμουνιστῶν, ἀκολουθεῖ δὲ κριτικὴ τῶν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐπὶ τῇ βάσει τῶν φιλοσοφικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν δεδομένων κατὰ τρόπον ἐπιστημονικὸν καὶ ἀντικειμενικόν. Τὴν ἀνάλυσιν τῶν μαρξιστικῶν ἀπόψεων ἐπεχείρησεν ἐπιτυχῶς καὶ ὁ νεοθωμιστῆς φιλόσοφος I. M. B o c h e n s k i, *Der Sowjet-Russische Dialektische Materialismus*, 4η ἐκδ., Bern/München 1962. Βλ. ἐπίσης τὸ ἄρθρον «κομμουνισμὸς» ἐν τῇ *Θ.Η.Ε.*, τόμ. 7, στ. 765 κ. ἔξ., ὡς καὶ τὸ τεῦχος 31 (1964) τοῦ περιοδικοῦ «Σύνορον», ὅπου καὶ περαιτέρω βιβλιογραφία. Ὡς πρὸς τὰς μαρξιστικὰς ἐν προκειμένῳ ἀπόψεις σημειωθήτω, ὅτι ἰσχύουν ὅσα γράφονται εἰς τὸ ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ F. W. Konstantinow ἐκδοθὲν συλλογικὸν ἔργον *Grundlagen der Marxistischen Philosophie*, Γερμ. μεταφρ. ὑπὸ ὀμάδος, Berlin 1965.

6. Αἱ μελέται αὗται εὐρίσκονται εἰς τὸν τόμον K. Marx/Fr. Engels, *über Religion*, Berlin 1958, τιτλοφοροῦνται δὲ καὶ χρονολογοῦνται ὡς ἀκολούθως: Bruno Bauer und das Urchristentum, 1882· Das Buch der Offenbarung, 1883· Zur Geschichte des Urchristentums 1894/95.

σμός ἀποτελεῖ ἓνα σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, ἀνήκοντα ὅμως εἰς τὸ παρελθόν.

Εἰς τὸ αὐτὸ σκηنيκὸν ἐμφανίζεται καὶ ὁ Kalthoff⁷, μόνον ποῦ φέρει ἀντὶ τοῦ ἐρυθροῦ ἐπενδύτου τοῦ ἐπαναστάτου τὸν μέλανα τρίβωνα τοῦ προτεστάντου πάστορος. Ὑπὸ τὸ ἔνδυμα ὅμως ὑπάρχουν αἱ αὐταὶ ἰδέαι, καὶ μόνον ὁ τρόπος ἐκφράσεως διαφέρει καὶ ὁ τόνος πίπτει ἄλλοῦ, εἰς τὸ κοινωνικὸν στοιχεῖον. Ὁ ἐρυθρὸς πάστωρ θέλει τὸν ἀρχέγονον Χριστιανισμὸν προοδευτικὸν κίνημα, ἔχον τὰς ρίζας εἰς τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ συλλογικοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως καὶ διὰ τὸν Engels, οὕτω καὶ διὰ τὸν Kalthoff ὁ Ἰησοῦς δὲν κέκτηται ποιάν τινα σπουδαιότητα· μόνον δὲ διὰ ν' ἀποδεσμεύσῃ τὸν Χριστιανισμὸν ἐκ τῆς αὐθεντίας ἐκείνης, ἡ ὁποία καθίστα δύσκολον τὴν ριζικὴν «ἀνακαίνισιν» του, ὁ ἐν Βιέννῃ γερμανὸς πάστωρ ἀπεφάνθη ὅτι ὁ Ἰησοῦς δὲν ὑπῆρξεν ἱστορικὸν πρόσωπον. Πρόκειται κατ' οὐσίαν περὶ λεπτομερείας· βασικῶς ἐνδιαφέρει τὸν κριτικὸν ὅχι ὁ Ἰησοῦς ἀλλ' ὁ Χριστιανισμός, διὰ τὸν ὁποῖον προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἦτο μὲν ἐν τῇ ἀρχηγόνῳ μορφῇ του προοδευτικὸν κίνημα, ἀπέληξεν ὅμως εἰς ἀντιδραστικὸν ἱστορικὸν φαινόμενον. Χρειάζεται ὅθεν ριζικὴ ἀνακαίνισις τοῦ Χριστιανισμοῦ συμφώνως πρὸς αὐτὰς τὰς ἱστορικὰς του ἀρχὰς καὶ μεταβολὴ τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ ὑποστηρικτοῦ τοῦ παραδεδωμένου εἰς ἓν σοσιαλιστικοῦ τύπου κίνημα, τὸν «προοδευτικὸν κοινωνικὸν Χριστιανισμὸν», ὡς ὁ ἴδιος χαρακτηρίζει τὸ σύστημά του. Διὰ νὰ ἀποδείξῃ τὰ ἀνωτέρω ὁ Kalthoff «ἀπεκάθαρε» παντὸς παρεμβλήτου χωρίου, ὀφειλομένου εἰς τὸν συμβιβασμὸν τοῦ ἱερατείου τῶν πρώτων αἰώνων πρὸς τὴν ἀρχουσαν τάξιν τῆς Ρώμης.

Παραλλαγὴν τοῦ Kalthoff ἐπὶ τὸ κοσμικώτερον ἀποτελεῖ ἡ μελέτη τοῦ K. Kautsky περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ⁸, ἡ ὁποία ἐπανειλημμένως ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τῶν ἐν Ἑλλάδι φίλα πρὸς τὸν Μαρξισμὸν φρονούντων εἶναι καὶ τὸ πλέον γνωστὸν βιβλίον τοῦ εἴδους παρ' ἡμῖν. Ὁ Kautsky εἶναι περισσό-

7. Περὶ τοῦ A. Kalthoff βλ. S c h w e i t z e r, μνημ. ἔργ., σελ. 345-350, ὡς καὶ C h. G u i g n e b e r t, Le problème de Jésus, Paris 1914 πολλαχοῦ, ἰδίᾳ σελ. 49 ἐξ. Τὰ κυριώτερα ἔργα τοῦ γερμανοῦ πάστορος εἶναι: Die Entstehung des Christentums, Leipzig 1904 καὶ Das Christusproblem. Grundlinien einer Sozialtheologie, Leipzig 1902.

8. K. K a u t s k y, Ἡ Καταγωγή τοῦ Χριστιανισμοῦ, μετάφρ. Γ. Βιστάκη, Ἀθήναι ἄ. ἔ. (Ἐκδόσεις Ἀναγνωστίδη). Τὸ ἔργον τοῦ Kautsky ἐκδίδεται διὰ δευτέραν ἢ τρίτην φορὰν εἰς ἑλληνικὴν μετάφρασιν κατὰ παράδοξον τρόπον, διότι εἰς οὐδεμίαν τῶν κομμουνιστικῶν χωρῶν κυκλοφορεῖ πλέον λόγῳ τῶν αἰρετικῶν πολιτικῶν φρονημάτων τοῦ συγγραφέως, ἀποσχισθέντος ἐκ τοῦ μαρξιστικοῦ κόμματος καὶ ἰδρύσαντος μετ' ἄλλων τὸ σοσιαλδημοκρατικὸν κόμμα τῆς Γερμανίας. Ἡ πρώτη γερμανικὴ ἐκδοσις ἐγένετο τὸ 1908 ἐν Στουτγκάρτη. Βλ. τὴν κριτικὴν τοῦ A. Deissmann εἰς τὸ ἔργον του Licht vom Osten, 4η ἐκδ., Tübingen 1923, σελ. 403 κ. ἐξ., ὡς καὶ τὴν μελέτην τοῦ ἰδίου Das Christentum und die unteren schichten, 2α ἐκδ., Göttingen 1908, ἰδίᾳ δὲ τὸ ἔργον τοῦ E. Troeltsch, die Soziallehre der Christlichen Kirchen und Gruppen, Tübingen 1912.

τερον μαρξιστής από τὸν προηγούμενον, διὰ τοῦτο ἄλλωστε καὶ δὲν ἀσχολεῖται τόσον μὲ τὴν σύγκρισιν τοῦ συγχρόνου πρὸς τὸν ἀρχέγονον Χριστιανισμόν, οὔτε προτείνει λύσεις ἀποκαθάρσεως καὶ ἀνακαινίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄντ' αὐτοῦ παρατείνει, κατὰ τρόπον δεικνύοντα συνέπειαν πρὸς τὰς ἰδίας ἀρχάς, τὸν χρόνον γενέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς διάστημα πλέον τῶν δύο αἰῶνων, διότι ἡ ἐξέλιξις τῆς ἱστορίας κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ δουλοκτητικοῦ συστήματος ἔβαινε βραδέως. Δὲν ἀρκοῦν τὰ ὀλίγα ἔτη τῆς κατὰ παράδοσιν ἐρμηνείας τῆς καταγωγῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν κατὰ τὸ μαρξιστικὸν δόγμα ἀναγκαίαν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, τῆς ὁποίας προῖον εἶναι ὁ Χριστιανισμός. Αἱ μᾶζαι, αἱ ὁποῖαι διεμόρφωσαν τὸν Χριστιανισμόν δὲν κινοῦνται τόσον ταχέως, ὥστε νὰ ἐπιτελέσουν τόσον ἔργον εἰς τόσον ὀλίγον χρόνον. Ἀπαιτεῖται, λοιπόν, χρόνος πλέον τοῦ ἑνὸς καὶ ἡμίσεος αἰῶνος διὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὸ κίνημα, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζεται ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ. Κατ' αὐτὸ τὸ διάστημα ἐπέρχεται ἡ σύνθεσις τῆς ἑλληνοϊουδαϊκῆς θρησκευτικῆς φιλοσοφίας, ὡς θέσεως ἐκπροσωπούμενης ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ Φίλωνος, καὶ τῆς στωϊκορρωμαϊκῆς ἀντιθέσεως (Σενέκας) εἰς τὴν χριστιανικὴν ἰδεολογίαν. Ἀκολουθῶς, αἱ ἐγκατεσπαρμένα ἀνά τὴν Μεσόγειον κοινότητες ἐνοῦνται εἰς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ἐνώσεως τῶν σοσιαλιστῶν εἰς τὴν Πρώτην Διεθνῆ. Ὁ Ἰησοῦς, βεβαίως, δὲν κατέχει τὸ κέντρον ἀλλὰ τὸ περιθώριον· ἂν δὲ ὑπῆρξεν ἢ ὅχι, ἀποτελεῖ λεπτομέρειαν, ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῆς ὁποίας δὲν ἐπηρέαζεται ἡ περιγραφή τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Περισσότερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν διὰ τὸν μαρξιστὴν μελετητὴν τῆς γενέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ αἱ ἀντικειμενικαὶ ἱστορικαὶ συνθῆκαι, ἧτοι ἡ πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐξέλιξις τῆς ἑλληνορρωμαϊκῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία εὕρισκεται κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν ἀποσυνθέσει καὶ τῆς ὁποίας προῖον εἶναι καὶ ἡ κακῶς ἀποδιδομένη εἰς τὸ ἔργον ἑνὸς ἀνδρός, τοῦ Ἰησοῦ, θρησκεία. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι φαινόμενον τῆς ἐποχῆς τῆς παρακμῆς τοῦ ἀρχαίου κόσμου, παρὰ δὲ τὰς ἀρχικῶς προοδευτικὰς τάσεις του ταυτίζεται τελικῶς πρὸς τὸ ἱστορικὸν περιβάλλον του, τοῦ ὁποίου καὶ ἀκολουθεῖ τὴν πρὸς τὴν φθορὰν πορείαν. Μόνον ὠρισμένοι χιλιαστικαὶ αἱρέσεις παλαίον ἐπὶ τινὰ χρόνον, ἐμφανιζόμεναι καὶ μετὰ ταῦτα σποραδικῶς, χωρὶς ὅμως νὰ ἀλλάσσουν τὸ γενικὸν διάγραμμα τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπὸ τῆς θρησκείας τῶν σκλάβων εἰς τὴν σύμμαχον πάσης ἀντιδραστικῆς δυνάμεως Ἐκκλησίαν.

4. Ὁ Kautsky ἀποτελεῖ τὸ τέλος τῆς ὑπὸ τὸ πρῶμα τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ἐρεύνης τῶν ἀρχῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Οἱ μεταγενέστεροι μαρξισταὶ ἀντιγράφουν τὸν Kautsky ἀλλὰ τὸν ἀποσιωποῦν, πλὴν τῶν περιπτώσεων ποὺ τὸν ὑβρίζουν ὡς «φεβιζιονιστὴν». Τὰ μετὰ τὸν Kautsky μαρξιστικὰ βιβλία περὶ τῆς γενέσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ δὲν παρουσιάζουν νέας ἀπόψεις, εἰμὴ μόνον

εἰς λεπτομερείας τινάς, ἀναμασοῦν γενικῶς τὸν ὡς ἄνω συγγραφέα καὶ στρέφονται πάντοτε κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐποχῆς των, ἀποτελοῦντα ἐνίοτε λιβέλλους μᾶλλον ἢ μελέτας κατὰ τὴν μορφήν. Ἐκδίδονται ἄλλωστε μὲ σκοπὸν τὴν διαφώτισιν τῶν λαϊκῶν μαζῶν καὶ ὄχι τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης. Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνήκει καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Ἰ. Κορδάτου «Ἀρχαῖες θρησκείες καὶ Χριστιανισμός», Ἀθήνα 1927. Ὁ Ἕλλην μαρξιστὴς εἰς τὰ σχετικὰ μὲ τὴν γένεσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ κεφάλαια ἀντιγράφει σχεδὸν τὸν Kautsky, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἀπευθύνεται περισσότερον πρὸς τοὺς ἀδαεῖς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ, τοὺς ὁποίους καὶ προσπαθεῖ νὰ ἐντυπωσιάσῃ πάντοτε διὰ τῆς παραθέσεως ξένων ὀνομάτων, τῶν ὁποίων προτάσσονται τίτλοι, οἷον «διάσημος φιλόσοφος» ἢ «ἐπιφανὴς ἱστορικὸς» κ.τ.δ. Δὲν προβαίνομεν εἰς ἀνάλυσιν τοῦ περιεχομένου, διότι αἱ διαφοραὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς μαρξιστὰς εἶναι ἐλάχισται. Ἡ α priori θέσις τοῦ Κορδάτου ἔναντι τοῦ θέματος ἠμπόδισεν αὐτὸν νὰ ἴδῃ τὴν ἀλήθειαν. Τοῦτο δὲ διότι διὰ τὸν Κορδάτον ἡ ἔρευνα ἔχει σταματήσει οὐσιαστικῶς εἰς τὸν προαναφερθέντα γερμανὸν σοσιαλιστὴν ἠγέτην.

Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ μὲ τοὺς σοβιετικοὺς συγγραφεῖς τῶν ἡμερῶν μας. Εἶναι, πράγματι, λυπηρὸν μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς εἰσαγωγῆς προσφάτου ἔργου τοῦ J. Lentzmann⁹, ἐκδοθέντος ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Ε.Σ.Σ.Δ., ὅπου φαίνεται, ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἔχει γνῶσιν τῆς συγχρόνου ἐπιστημονικῆς βιβλιογραφίας¹⁰, νὰ εὕρισκεται ὁ ἀναγνώστης εἰς τὸ κύριον μέρος τοῦ ἔργου πρὸ πεπαικωμένων ἀπόψεων καὶ ἀντὶ συγχρόνων ἐρευνητῶν—ὑπάρχουν δὲ ἀρκετοὶ ἐπιστήμονες ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως δυνάμενοι νὰ συνεπικουρήσουν τῷ σοβιετικῷ συγγραφεῖ εἰς τὰ ἐπὶ μέρους—νὰ παρατίθενται αἱ ἐπιστημονικῶς ἀπαράδεκτοι σήμερον θεωρίαι τῶν ἰδρυτῶν τοῦ Μαρξισμοῦ καὶ μάλιστα διὰ ξένα πρὸς τὴν κυρίαν ἐνασχόλησίν των θέματα. Λυπηρὸν, διότι ἔχει τις πρὸ ὀφθαλμῶν τυπικὸν παράδειγμα ἐστρατευμένου συγγραφέως, ἀρνούμενου τὴν ἀλήθειαν χάριν τῆς σκοπιμότητος. Ἔτι χειρόν εἶναι τὸ παράδειγμα ἐτέρου σοβιετικοῦ συγγραφέως, τοῦ I. Kryvelev¹¹, ἐκλεξαμένου τὸ φιλολογικῶς ἀδόκιμον καὶ ἐπιστημονικῶς ἀπαράδεκτον εἶδος τοῦ λιβέλλου διὰ νὰ πείσῃ τοὺς ἀδαεῖς ἀναγνώστας του, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἀπὸ τῆς γενέσεώς του ἡ συνισταμένη μαωρίας καὶ ἀπάτης.

5. Θεολογικῶς ἐξεταζομένη ἡ ἀνωτέρω πορεία τῶν μὴ χριστιανικῶν περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπόψεων, αἱ ὁποῖαι κατέληξαν εἰς τὴν μαρξιστικὴν θέσιν, παρουσιάζει μίαν ἐξελικτικὴν πορείαν εἰς τρία στάδια. Κατὰ

9. J. A. Lentzmann, L' Origine du Christianisme, Moscou &c.

10. Τοῦτο φαίνεται εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλίου καὶ τὴν ἐκεῖ ἐπισκόπησιν τῆς ἐρένης, ὅπου πλὴν ἄλλων ἀναφέρονται καὶ πλείστοι ἐκ τῶν νεωτέρων θεολόγων, ὡς ὁ Daniélou, ὁ Rops, ὁ Bultmann κ. &c.

11. Du sens des Évangiles, Moscou &c.

τὸ πρῶτον ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐγγέλου ἐκκοσμικεύει τὴν θεολογίαν, ἐγκαθιστῶσα ὡς νέον ἐν τῷ κόσμῳ θεὸν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα. Κατὰ τὸ δεῦτερον εἰσάγεται ὑπὸ τοῦ Μαρξισμού τὸ στοιχεῖον τῆς ἐσχατολογίας ὡς κινητήριος δύναμις διὰ τὴν ἐξάπλωσιν τῆς νέας ἀνθρωποκεντρικῆς θρησκείας, ὁ δὲ συλλογικὸς ἄνθρωπος δὲν ἔχει πλέον τὴν μορφήν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ τῆς ὕλης καὶ τῆς δυνάμεώς της. Ἡ ἀνθρωπίνη ὕβρις δὲν περιορίζεται πλέον εἰς τοὺς θεωρητικοὺς λόγους τοῦ Προμηθεύς:

«τῆς σῆς λατρείας τὴν ἐμὴν δυσπραγίαν,
σαφῶς ἐπίστασ', οὐκ ἂν ἀλλάξαιμ' ἐγώ.
κρεῖσσον γὰρ οἶμαι τῆδε λατρεύειν πέτρα
ἢ πατρὶ φῦναι Ζηνὶ πιστὸν ἄγγελον»¹²,

ἀλλ' ἐπαναστατεῖ ἐμπράκτως κατὰ τοῦ Θεοῦ, ἐπιδιώκουσα τὴν λύτρωσιν διὰ τῶν ἰδίων αὐτῆς δυνάμεων. Ἡ νέα θρησκεία ἐγκαταλείπει τὸν μᾶλλον θεωρητικὸν χαρακτήρα τοῦ Ἐγγέλου καὶ καθίσταται ὁ σαφέστερος «πίθηκος τοῦ Θεοῦ» τῆς νεωτέρας ἐποχῆς. Ὁ μεσσιανισμὸς τοῦ Μαρξισμού εἶναι χαρακτηριστικὸς ἐν προκειμένῳ μὲ τὴν ἀπολυτότητα καὶ ἀποκλειστικότητά του, γνωρίσματα παντὸς θρησκευτικοῦ ἢ παραθρησκευτικοῦ κινήματος.

Κατὰ τὴν τρίτην φάσιν εἰσάγεται τὸ στοιχεῖον τῆς παρούσης ἐσχατολογίας, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μελλοντικὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὑπὸ τοῦ Kalthoff μὲν ἐν θεωρητικῇ μᾶλλον μορφῇ, ὑπὸ δὲ τῶν λοιπῶν μαρξιστῶν ὡς ὑλιστικὴ ἐσχατολογία, τὴν ὁποίαν ἐπαγγέλλεται ὁ κομμουνισμὸς διὰ τὸ ἄμεσον μέλλον. Ἰδίως δὲ κατὰ τὰ μετὰ τὴν ἐπικράτησιν τοῦ Μαρξισμού εἰς ὠρισμένα κράτη τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης ὁ Μαρξισμὸς γίνεται πλέον καὶ ἐν τῇ πράξει θρησκεία ἐπαγγελλομένη τὴν λύτρωσιν, ἀποκτᾷ ἐνίοτε καὶ ψευδοθρησκευτικὰς τελετὰς καὶ φροντίζει διὰ τὴν ἐξάπλωσίν του μετὰ πολλῆς τῆς ζέσεως. Ἡ μισάνλλοδοξία καὶ ἡ πολεμικὴ κατὰ παντὸς ἄλλου συστήματος ἐντείνεται καὶ ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸν Χριστιανισμὸν καθίσταται σαφεστέρα. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Β.Ι. Λένιν διακήρυξις τῆς ἀποκλειστικότητος τοῦ Μαρξισμού ἐναντι τοῦ Χριστιανισμοῦ¹³, διὰ τοῦτο καὶ ἡ αὐξανομένη ἐντασις τῆς πολεμικῆς κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ τῶν ποικίλων μελετῶν, αἱ ὁποῖαι πραγματεύονται τὴν προέλευσιν καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀρχεγόνου Χριστιανισμοῦ. Διὰ τοῦ σαφῶς ἀνθρωποκεντρικοῦ τούτου συστήματος ὁ ἄνθρωπος ἔχει φθάσει εἰς τὸ ἀποκορύ-

12. Αἰ σ χ ὕ λ ο υ, Προμηθεὺς Δεσμώτης, στ. 966-970. Οἱ στίχοι παρατίθενται ὑπὸ τοῦ K. Marx ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἐπὶ διδασκαλίᾳ διατριβῆς του, εὑρηται δὲ ἐν ἀνατυπώσει καὶ εἰς τὴν συλλογὴν Marx-Engels, über Religion, σελ. 9.

13. Βλ. Β. Ι. Λένιν, über das Verhältnis der Arbeiterpartei zur Religion, ἐν W. I. Lenin, Marx-Engels-Marxismus, Berlin 1961, σελ. 257-270.

φωμα τῆς ὕβρεως, τῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τοῦ Θεοῦ, εἰς βαθμὸν τὸν ὅποιον δὲν ἐπέτυχον αἱ κατὰ καιροὺς παρουσιασθεῖσαι ἰδεαλιστικαὶ παραλλαγαὶ τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος.

II. ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΩΝ ΑΠΟΨΕΩΝ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΓΕΝΕΣΕΩΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ—ΚΡΙΤΙΚΗ

Μετὰ τὴν ἀνωτέρω σκιαγραφηθεῖσαν ἱστορικὴν ἀναδρομὴν καὶ τὰς βιβλιογραφικὰς νύξεις προβαίνομεν εἰς τὴν συστηματικὴν ἔρευναν. Αἱ ἀπόψεις τῶν μαρξιστῶν ἐξετάζονται ἐν τοῖς ἐξῆς κατὰ τρόπον συστηματικόν. Εἶναι προφανές, ὅτι αἱ ἐν λόγῳ ἀπόψεις διὰ μὲν τὸν χριστιανὸν ἐρευνητὴν παρουσιάζουσι ὀρισματὰ προβλήματα, τὸν δὲ ἄπλοῦν πιστὸν θέτουν πρὸ πολλῶν ἐρωτημάτων. Οὐσιαστικῶς πρόκειται περὶ ἑνὸς καὶ μόνου προβλήματος, ὡς ἤδη ὑπηνίχθημεν, περὶ τοῦ ποῖον τὸ κέντρον τοῦ κόσμου καὶ ἡ γενεσιουργὸς αἰτία τῆς ἱστορίας, ὁ Θεὸς ἢ ὁ ἄνθρωπος. Τὸ πρόβλημα τοῦτο καὶ δὴ ἐν τῇ εἰδικῇ μορφῇ, τὴν ὁποίαν προσέλαβε κατὰ τὴν ἔρευναν τοῦ ἀρχεγόνου Χριστιανισμοῦ, θὰ ἐξετάσωμεν ἀναλύοντες εἰς μερικώτερα προβλήματα, ὥστε καὶ σαφῆς ἢ διαφορὰ τῶν ἐκατέρωθεν ἀποψέων νὰ γίνῃ καὶ ἡ διαστολὴ τούτων εὐκολωτέρα.

A. Η ΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ

1. Πολλὴ ἐπικρατεῖ σύγχυσις μεταξὺ τῶν Μαρξιστῶν περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως καταφαίνεται εἰς τὰ βιβλία τῶν μνημονευθέντων κριτικῶν. Οἱ πλεῖστοι παραμένουν εἰς τὴν πρὸ τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου ἐποχὴν —φυσικὸν ἄλλωστε ἀφοῦ ὁ τελευταῖος μαρξιστὴς ἐρευνητὴς εἶναι ὁ Κ. Kautsky—, εἰς τὴν ἐποχὴν ἐπικρατήσεως ἐν Γερμανίᾳ τῆς λεγομένης φιλελευθέρου θεολογίας. Ἡ πολεμικὴ τοῦ Μαρξισμοῦ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὸ σημεῖον, ὅπου ἀναφέρεται εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ τελευταίου, κατανοεῖται μόνον, ἂν ἔχῃ τις ὑπ' ὄψιν τί ὁ Kautsky παρὰ τῶν θεολόγων τῆς ἐποχῆς του ὡς οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ παρέλαβε πρὸς κριτικὴν¹⁴.

Τὰς ἀπόψεις τῶν ἐν λόγῳ θεολόγων δίδει ἐν συνόψει ὁ πρῶτανις τῆς θεολογικῆς σκέψεως ἐν Γερμανίᾳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος μας, ὁ πολὺς Α. V. Harnack εἰς τὰς πολυκρότους διαλέξεις του περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ¹⁵, γενομένας ἐν Βερολίνῳ εἰς ἐπήκοον φοιτητῶν ἐκ πασῶν τῶν Σχολῶν κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1899/1900. Ὁ Harnack, ἐντεταγμένος εἰς τὸ ρεῦμα τοῦ

14. Σαφῆ εἰκόνα τῶν θεολογικῶν τάσεων τῆς ἐποχῆς δίδει τὸ πρόσφατον ἔργον τοῦ H. Z a h r n t, Die sache mit Gott. Die Protestantische Theologie im 20. Jahrhundert, München 1967, σελ. 13 κ. ἐξ.

15. A. V. H a r n a c k, Das Wesen des Christentums, München 1964.

Historismus ἐπιστημονικῶς καὶ ὁπαδὸς τοῦ ἐκ τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως προελθόντος ἰδανικοῦ τοῦ ἀτομικισμοῦ, κηρύσσει τὴν θρησκείαν τοῦ Ἰησοῦ ἀποκεκαθαρμένην τῶν ὅσων ἡ Ἱστορία τῶν Δογμάτων κρίνει ὡς μεταγενέστερα καὶ θεωρεῖ τὸν Ἰησοῦν ὡς ἀνθρωπιστὴν φιλόσοφον καὶ μύστην, κήρυκα τῆς θρησκείας ἢ μᾶλλον τῆς φιλοσοφίας τῆς ἀγάπης. Ὁ Ἰησοῦς τοῦ Harnack εἶναι ἡ προσωποποιήσις τοῦ αὐλικοῦ φιλοσόφου τῆς αὐλῆς Γουλιέλμου τοῦ Β', ἔτοιμος νὰ συνυπογράψῃ μετὰ τοῦ δημιουργοῦ του τὴν διακήρυξιν τῆς 4ης Αὐγούστου 1914 περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τοῦ πολέμου ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, ἐνὸς Θεοῦ λογικοῦ καὶ ψυχροῦ, ἀλλ' ὄχι τοῦ Θεοῦ τῆς Βίβλου. Ὁ Harnack, βεβαίως, ὑπεραμύνεται τῆς ἱστορικῆς ὑπάρξεως τοῦ Ἰησοῦ, τονίζει τὴν ἱστορικὴν ἀξιοπιστίαν τῶν Εὐαγγελίων κλπ., διότι ἄλλωστε τοῦτο ἀποτελεῖ καὶ τὴν καρδίαν τοῦ θεολογικοῦ του συστήματος, ἡ διὰ τῆς ἱστορίας δηλονότι ἀπόδειξις τῶν ἀληθειῶν τῆς πίστεως. Ἐξαρτῶν ὅμως τὴν πίστιν ἐκ τῆς ἱστορικῆς γνώσεως τοῦ ἀνθρώπου, θέτει μόνος τὴν θρυαλλίδα εἰς τὴν πυρίτιδα, τὴν ὅποιαν ὑποκρύπτει εἰς τὸ οἰκοδόμημά του.

2. Τὸ πῦρ ἀνήφθη, ὅταν ἡ ἱστορία, ἡ ὅποια ἐτέθη ὑπὸ τῶν φιλελευθέρων ἐν ἀρχῇ ὡς βᾶσις τῆς πίστεως αὐτονομηθεῖσα, ἐπεδίωξε νὰ καταλάβῃ καὶ τῆς πίστεως τὴν θέσιν. Τοῦτο συνέβη κατὰ τὴν στιγμὴν κατὰ τὴν ὅποιαν ὁ Historismus ἀπέκτισε μεσσιανικὴν συνείδησιν τῆς ἀποστολῆς του¹⁶. Ἱστορικοὶ ὡς ὁ Jensen καὶ ὁ Frazer καὶ ἐρασιτέχναι ὡς ὁ Drews καὶ ὁ J. Robinson ἐθεώρησαν ἐπιτακτικὴν ἀνάγκην τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἱστορίας εἰς ἐπιστημονικὴν πανάκειαν, ἱκανὴν νὰ θεραπεύσῃ πάντα τὰ ἀνθρώπινα δεινά, ἰδίως δὲ τὴν μεταφυσικὴν πεῖναν τοῦ ἀνθρώπου, τὴν ὅποιαν ἄφηνεν ἀκόρεστον ὁ θεολογικὸς φιλελευθερισμὸς τύπου Harnack. Πολλοὶ ἐκ τῶν ἱστορικῶν τούτων ἠγωνίσθησαν μετὰ πάθους καὶ δὲν ἐφείσθησαν παντοειδῶν μόχθων καὶ πόνων διὰ τὴν ἐξάπλωσιν τῶν ἰδεῶν των, τὰς ὁποίας ἐθεώρουν ὡς τὴν μόνην ἀληθῆ θρησκείαν. Ἡ νέα αὕτη θρησκεία συνεδύαζε πίστιν εἰς τὴν λυτρωτικὴν δύναμιν τῆς ἱστορικῆς γνώσεως (διότι πίστιν εἰς τὴν διὰ τῆς ἱστορίας λύτρωσιν εὐρίσκομεν καὶ εἰς τοὺς προγενεστέρους, Hegel κλπ.), καὶ προσαρμογὴν εἰς τὴν θετικιστικὴν φιλοσοφίαν τῶν χρόνων, τάσιν προελθοῦσαν ἐκ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἐτέρου εἰδώλου τῆς ἐποχῆς, τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ νέα θρησκεία θὰ ἐστρέφετο κατὰ τῆς παλαιᾶς. Καὶ ὄντως διὰ πολυαριθμῶν συγγραμμάτων ἀπευθυνομένων εἰς τὸ εὐρύτερον κοινόν, ἤμιστα ἐπιστημονικῶν καὶ βεπόντων εἰς τὸ εἶδος τῶν λιβέλλων, οἱ πολέμιοι οὗτοι τοῦ Χριστιανισμοῦ προσεπάθησαν νὰ ἀποδείξουν διὰ τῆς ἱστορικῆς ὁδοῦ τὸ ἀσύστατον τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διακρίνονται κατὰ τὴν μέθοδον εἰς δύο ομάδας, τοὺς συμβολιστὰς καὶ τοὺς μυθολόγους. Καὶ οἱ μὲν πρῶτοι ὁμοιά-

16. Περὶ τῶν ἀκολουθούντων βλ. Ἰδία Schweitzer, μνημ. ἐργ., σελ. 500 κ. ἐξ.

ζοντες πρὸς τοὺς ἀρχαίους γνωστικούς εὕρισκον ἐν τῷ Χριστιανισμῷ πανανθρώπινα σύμβολα τῆς αἰωνίας ἀνακυκλώσεως τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου, κοινὰ εἰς πάσας τὰς θρησκείας, οἱ δὲ δεύτεροι ἀνεκάλυπτον ἐν τῷ Χριστιανισμῷ τὴν ἐπιβίωσιν μύθων τῶν ἀνατολικῶν λαῶν μετ' ἡλλαγμένα μόνον τὰ ὀνόματα τῶν θεοτήτων. Λεπτομερείας ἀναφέρομεν κατωτέρω. Τοῦτο μόνον λεχθήτω ἐνταῦθα, ὅτι ἡ καρδία τοῦ ὅλου κινήματος εἶναι ἡ προσπάθεια ὑποκαταστάσεως τῆς λυτρώσεως διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως δι' ἑνὸς ἐκκοσμικευμένου θρησκευτικοῦ συστήματος, εἰς τὸ ὁποῖον κεντρικὴν θέσιν κατέχει ἡ αἰωνία ἀνθρωπίνη ψυχή. Εἶναι δὲ χαρακτηριστικόν, ὅτι οἱ μαρξισταὶ ἀποκρούουν ἐν τῇ οὐσίᾳ τῶν τὰς ἐν λόγῳ ἀπόψεις συμφωνοῦντες εἰς ἓν μόνον σημεῖον, εἰς τὴν καταγωγὴν δηλονότι τοῦ Χριστιανισμοῦ ὄχι ἐκ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τοῦ ἔργου του, διότι ὁ Ἰησοῦς δὲν εἶναι ἱστορικὸν ἀλλὰ μυθικὸν πρόσωπον, ἀλλ' ἐκ τῆς πίστεως τῆς ἀνωνύμου μάχης τῆς ἐποχῆς ἐμφανίσεως τῆς νέας θρησκείας εἰς ἀνύπαρκτα μυθικὰ πρόσωπα ἢ εἰς σύμβολα τῆς λαϊκῆς μυθολογίας.

3. Ἡ ἀνωτέρω πολεμικὴ κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀνῆκει πλεόν εἰς τὸ παρελθόν, διὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν χῶρον τοῦλάχιστον. Μόνον οἱ μαρξισταὶ ἐξακολουθοῦν νὰ χρησιμοποιοῦν τὴν ἰδίαν μέθοδον καὶ τὰ αὐτὰ ἐπιχειρήματα πολεμοῦντες διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων τῶν μυθολόγων τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅπως ἐξέφρασαν αὐτὴν οἱ ὀπαδοὶ τῆς φιλελευθέρας θεολογίας, τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος. Πρόκειται περὶ ἀναχρονισμοῦ, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν εἶναι, φαίνεται, σαφῆς διὰ τοὺς μαρξιστάς. Οὕτως ἡ οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φιλελευθέραν θεολογίαν, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι δι' αὐτοὺς ἡ ἔκφρασις τῶν ἀνθρωπίνων συναισθημάτων καὶ συμπλεγμάτων κοινωνικῆς ὑφῆς, ἡ προσωποποιήσις τῶν αἰσθημάτων ἐκδικήσεως τοῦ προλεταριάτου, ὁ πόθος τοῦ ἀνθρώπου νὰ λυτρωθῇ διὰ τῆς ἱστορίας. Οὐδεὶς λόγος περὶ τῆς οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς ἐκφράζει αὐτὴν ἡ Διαλεκτικὴ Θεολογία, παραβλέπεται δὲ παντελῶς ἡ ῥωσικὴ ὀρθόδοξος Θεολογία, τὴν ὁποίαν ὄφειλον νὰ λάβουν ὑπ' ὄψιν. Αἱ θεολογικαὶ ἀπόψεις ὑπάρχουν διὰ τοὺς μαρξιστάς μόνον μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Historismus...

Ἄστοχοῦν κατὰ τὴν κριτικὴν τῶν οἱ μαρξισταὶ, διότι ἀλλοῦ εὕρισκεται κατὰ τὴν γνώμην τῶν θεολόγων ἡ οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἡ ῥωσικὴ θεολογία οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ κηρύσσει τὸν θεοκεντρικὸν χαρακτήρα τῆς πίστεως ἡμῶν. Ἐξ ἄλλου ἡ Διαλεκτικὴ θεολογία ἐν τῇ Δύσει ἀπὸ τοῦ πέρατος τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ἀποδείξαντος τὴν σαθρότητα τῆς πίστεως εἰς τὴν διὰ τῆς ἱστορίας σωτηρίαν, διακηρύσσει τὴν διὰ τῆς ἐν Χριστῷ θείας οἰκονομίας καὶ μόνον σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου, οὐδόλως ἐξαρτῶσα ταύτην ἐκ τῆς ἱστορίας. Ὅσον δὲ καὶ ἂν περὶ ἄλλα ἡστόχησαν οἱ διαλεκτικοὶ θεολόγοι, ἔχουν δίκαιον τονίζοντες τοῦτο μὲν τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου, τοῦτο δὲ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ τελευταίου νὰ σωθῇ διὰ τῶν ἰδίων δυνά-

μεων και μόνον. Τοῦτο ἄλλωστε εἶναι και τῆς Γραφῆς και τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας βασικὸν και αἰωνίον κύρους δόγμα, διαφυλαχθὲν ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν.

Ἄστοχοῦν ἐπίσης οἱ μαρξισταὶ ἐν τῇ πολεμικῇ των προσάπτοντες εἰς τὸν Χριστιανισμὸν τὴν μομφὴν ὅτι ἀσχολεῖται περὶ ἄλλον τινὰ κόσμον. Ἡ χριστιανικὴ παράδοσις ἐν προκειμένῳ τονίζει ὅτι ἡ προσδοκία ἀλλαγῆς εἶναι ἐλπίς ἀνακαινίσεως αὐτοῦ τοῦ κόσμου, εἰς τὸν ὅποιον ζῶμεν. Οἱ μαρξισταὶ βλέπουν κατακόρυφον τὴν διάστασιν ἐν ἣ ὑπάρχει ἡ οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὀριζοντίαν ἰδικὴν των. Ἡ ἀλήθεια ὅμως ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς κινεῖται εἰς διαγώνιον συνισταμένην τῶν δύο τούτων διαστάσεων, τῆς ὀριζοντίας—ἀνθρωπίνης και τῆς καθέτου—θείας. Αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι και ἡ βαθυτέρα ἔννοια τοῦ περὶ δύο φύσεων δόγματος, ἐπεκτεινομένου εἰς τὴν κοσμολογίαν. Ἡ κριτικὴ τῶν μαρξιστῶν ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀπευθύνεται ὄχι πρὸς ἡμᾶς τοὺς συγχρόνους και γενικώτερον τοὺς ὀρθοδόξους θεολόγους, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Historismus, εἶναι συνεπῶς ἐκτὸς τῆς σημερινῆς θεολογικῆς πραγματικότητος. Ἐνδεικτικὸν ἄλλωστε τῆς ἀδυναμίας τοῦ Μαρξισμοῦ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ εἶναι ὅτι ἀναφερόμενος εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ οὐδαμοῦ ποιεῖται λόγον περὶ προσευχῆς και μυστηριακῆς ζωῆς, προφανῶς διότι οὐδὲν κατανοεῖ ἐν προκειμένῳ. Καὶ ὅμως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐκ εἰ ἀκριβῶς εὐρίσκεται ἡ οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἰς τὴν λατρευτικὴν ζωὴν τοῦ πιστοῦ.

(Συνεχίζεται)